

УДК 373.5.016

Нежива Л. Л.

УРОК – ЕКЗИСТЕНЦІЙНИЙ ПОШУК (на прикладі вивчення роману В. Підмогильного «Місто»)

А Автор характеризує методичну модель вивчення літературного екзистенціалізму на прикладі роману В. Підмогильного «Місто».

Ключові слова: літературний екзистенціалізм, урок – екзистенційний пошук, стильовий аналіз.

Актуальність проблеми. На часі лишається дилема «село – місто» в її екзистенційному вимірі, що постала в українській прозі початку ХХ століття. Надзвичайно важливою вона є й для старшокласників, більшість з яких готуються здобувати освіту у вишах й спробувати підкорити найбільші міста України й Європи. Знаковим твором в українській літературі, що не лише розширив її тематичні обрії модерністською інтерпретацією урбаністики, але й засвідчив з'яву «нової ідейно-стильової перспективи, суголосної світовим взірцям» [3, с. 430], став роман В. Підмогильного «Місто». Проблеми цього твору, зокрема, влади міста над людиною, її особистісного життєвого вибору, маргінальності, самотності в натовпі, що розглядатимуться в контексті літературного екзистенціалізму в 11 класі, допоможуть не тільки встановити діалогову взаємодію з літературними героями, але й сформувати уявлення про місто великих можливостей і втрат.

Поняття «екзистенція», «екзистенційний», можливо, знайомі старшокласникам, адже в розповіді про життєпис митців та аналіз художніх текстів залучаються філософські категорії, наприклад, окреслення екзистенційних мотивів у ліричних творах, або екзистенційного вибору літературного героя чи автора тощо. Це пояснюється тим, що концепти екзистенціального світо розуміння дуже близькі ментальності українців, змушених повсякчас відстоювати власну ідентичність, а відтак певною мірою виявлялися в творах рідного письменства у різні часи від філософування Г. Сковороди. Проте, під час аналізу роману В. Підмогильного «Місто» важливо розтлумачити не тільки філософські категорії, але й розглянути засадничі положення, естетику літературного екзистенціалізму, тобто екзистенціальність художнього мислення як світоглядну основу й відповідні до неї естетичні принципи художнього відтворення дійсності.

Аналіз останніх досліджень. Особливості вив-

чення екзистенціальної прози в старших класах загальноосвітніх навчальних закладів досліджувалися О. Лілік, окремі аспекти було висвітлено на шпальтах науково-методичних видань на прикладах творів Р. Андріяшика, М. Матіос, В. Підмогильного, О. Турянського, В. Шкляра. Компаративний аспект вивчення екзистенціалізму на матеріалі новел О. Гончара розглядався Д. Дроздовським.

Мета статті. На основі естетики літературної течії обґрунтувати важливість введення типу уроку – екзистенційного пошуку й визначити оптимальні методи і прийоми, що сприятимуть успішному засвоєнню художньо-естетичної парадигми екзистенціалізму й розвитку умінь старшокласників здійснювати стильовий системний аналіз художніх творів.

Виклад основного матеріалу. Важливість вивчення старшокласниками екзистенціалізму важко переоцінити, оскільки він «схожий на гру: він розігрує конкретну долю людини, котра вступає у світ людей» [6, с. 69]. Художньо відтворюючи екзистенцію літературного героя, письменник дає можливість читачеві чуттєво її пережити і «приміряти» до особистісного образу світу. Розуміючи за Н. Аббаньяно екзистенціальність у позитивному вимірі як «пошук мудрості, котра прагне керувати людським життям і надавати йому єдиного й цілісного образу в усіх аспектах» [1, с. 22], пропонуємо застосувати урок екзистенційного пошуку. Оскільки екзистенція передбачає вибір можливостей, ефективність такого уроку полягатиме в тому, що особистість завжди може обрати таку, яка є засновком «здорового й стійкого існування». Отож, цей урок сприятиме реалізації важливого завдання «відкривати ученеві можливості для вибору себе і тим самим давати життя рідній літературі» [6, с. 84].

Перебіг уроку змодельовано, йдучи за методикою Б. Степанишина, який серед принципів аналізу художнього твору визначив важливість учнівської

співтворчості навчального процесу [5, с. 199], та обґрунтованою Г. Токмань необхідністю формулювання старшокласниками запитань до тексту (або письменникові): «Нехай учень опанує філософське мистецтво запитування, адже чим краще він ним оволодіє, тим повніше зрозуміє твір, тим більше створить для себе ситуацій вибору, себто збагатить своє існування, надасть собі можливості для самотворення» [6, с. 87]. З метою активізації ініціативності та виявлення глибини читацької рецепції пропонуємо одинадцятикласникам стати співтворцями уроку-пошуку й приготувати питання до письменника, які виникли в процесі читання роману. Подаючи рекомендації до первинного сприйняття твору, зосереджуємо увагу учнів на таких аспектах:

Особливості зображення української людини 20-х років ХХ століття в образі Степана Радченка, який опинився в нових суспільних умовах, що стали для героя роману життєво випробувальними.

Творення образу є модель поведінки на різних етапах його адаптації у місті, а відтак важливі його стосунки з жінками, зміна помешкання, одягу, звичок.

Не менш значущою є акцентуація на образі міста, бо це «в першу чергу роман про Київ» (Г. Костюк).

Розвитку критичного мислення сприятиме ведення «щоденника подвійних нотаток».

За порадами методистів [6, с. 97], пропонуємо учням сторінки зошита (щоденника) поділити на дві частини: в одній (більшій) – нотувати характеристику образів, епізоди, репліки, цитати, що найбільше вразили, здивували, змусили замислитися, викликали запитання, в іншій – записувати свої коментарі. Наприклад, навряд чи уважного читача залишить байдужим алегоричний образ «всесвітнього нахаби», який уособлює життя в екзистенціальному розумінні: «Життя страшне своєю невпинністю, нестримним поривом, що не схиляється перед найбільшим стражданням людини, показуючи спину її найгострішому болеві. Людина може досхочу борсатись у його тернах – воно пройде мимо зі своїми глашатаями, що за страх і за совість кричать світові, що без тернів не буває троянди. Воно – той всесвітній нахаба, що на прохання обібраного жebraка відповідає штовханом, лящами, ціпком і суне далі, поपालюючи цигарку, навіть не повернувши до жертви свій золочений монокль» [4, с. 359], – саме так сприймає життя скептик, відчуваючи абсурдність світу і втрачаючи надію на самореалізацію в ньому. Філософський відступ вартий осмислення і коментаря.

Визначаючи мету уроку, наголошуємо на таких аспектах: осмислення роману В. Підмогильного «Місто» суголосно власному існуванню кожного старшокласника, історичній добі та естетиці філософського і літературного екзистенціалізму; формування уявлення про риси літературного екзистенціалізму, дослідження в творі засобів художнього зображення впливу цивілізаційних процесів на людину, психологічну мотивацію вчинків Степана Радченка та інших героїв роману, характеристика маргінального образу українського ін-

телігента, пояснення ролі жіночих образів. Розвиток умінь і навичок доказового викладу власного розмислу з приводу моральних і психологічних аспектів самоствердження людини; естетичних смаків на основі широкої літературознавчої ерудиції. Виховання прагнення до пошуків позитивних способів самореалізації особистості в житті.

Мотивуючи навчальну діяльність, доречно використати матеріали літературної критики. Важливо акцентувати увагу на перших виданнях роману В. Підмогильного «Місто» (в Харківському видавництві «Книгоспілка» 1928, 1929 рр.) й неоднозначному резонансу серед громадськості. «Роман читається легко. Мова барвиста й запашна. Ось де наш робітничий читач зможе вдосконалитись щодо знавства української мови» [4, с. 766], – писав у рецензії прозаїк Микола Самусь. Позитивними, виваженими, естетично обґрунтованими статтями відгукнулись літературознавці П. Єфремов, А. Ніковський, наголошуючи на психологічності стилю рецензованого автора й мистецькій довершеності його художніх творів, однак їх голос дуже важко пробивався до сучасників, а невдовзі й взагалі стихився внаслідок репресій. Зважаючи на те, що твір побачив світ у час загострення політичних і культурницьких проблем в Україні, коли художня творчість методично підпорядковувалася ідеологічним настановам соцреалізму, офіційна критика побачила в творі «інтелігентсько-попутницьку опозицію до пролетарського мистецтва» [4, с. 14], а його автор був звинувачений у численних хибах роману.

Доцільно запропонувати учням прокоментувати критичні оцінки роману «Місто» й зробити власні висновки. Радянська критика виробила єдиний стандартний підхід до аналізу творів урбаністичної тематики, в розробленні якої важливим був показ взаємин села і міста як новоствореного союзу селян і робітників в єдиному процесі соціалістичної перебудови: «Автор повинен був виявити хоча б той незаперечний факт, що в кожному нашому місті так чи так, а відчувається здорове радянське будівництво» [4, с. 769], – дорікали письменнику за відступи від чинних ідеологічних настанов. Натомість, відкидаючи вульгарний соціологізм, сучасні літературознавці розвинули думку відповідно до прагнення В. Підмогильного «пізнати цю модерну українську людину, свого сучасника – типового вихідця з села, простежити й проаналізувати його душевний стан, поведінку в нових суспільних умовах, які для нього є випробувальними екзистенційно» [3, с. 422], – культивовану незаангажованою об'єктивною критикою сучасників автора.

Епіграфом до уроку-пошуку можуть стати слова В. Підмогильного з роману «Місто»: «Людина не розкладається на так зване добро і зло, на плюс і мінус, хоч би й як це зручно було для громадського вжитку». Доречно запитати як старшокласники їх розуміють, проаналізувати також епіграфи до роману.

На основі цитування висловлювань критиків, розмірковування над епіграфами старшокласники зроблять висновок про те, що у романі «Місто»

В. Підмогильний розгорнув «історію душі» головного героя – Степана Радченка, у поведінці якого інстинктивно виявляються добро і зло, духовне і тваринне, сила волі й слабкості, вміння з іронією і скепсисом сприймати себе і навколишній світ. Це людина своєї доби, коли стрімко розвивалися міста й зросло їх значення в суспільно-економічному й культурному плані. У цей час прагнення «вийти в люди», потяг до цивілізації спонукали провінційну молодь вирушати здобувати освіту в місто, засвоювати новий простір й водночас шукати свою сутність. Отож, сформулюємо тему уроку – екзистенційного пошуку, спираючись на виступи літературних критиків: «Пізнання особистості, яка болісно шукає себе, гостро осмислюючи навколишній світ. Роман «Місто» В. Підмогильного».

Оскільки, роблячи «розтин людської душі», письменник торкається важливих філософських проблем: сенс людського існування, свобода вибору, самотність у натовпі, співвідношення раціонального та інтуїтивного тощо, необхідно познайомити старшокласників із засадничими положеннями екзистенціалізму – течії у філософії й літературі модернізму. Її джерелом були праці Е.-С. К'єркегора, який обґрунтував основну філософську категорією екзистенціалізму – поняття існування (від лат. *existencia*), на означення «конкретного буття в існуванні», індивідуального переживання людини. Екзистенція нині розглядається «в розумінні людського достеменного існування, живої процесуальності, відкритої динаміки реалій, в якій «існування передєє сутності» (Ж.-П. Сартр)» [2, с. 317]. Йдеться про буття людини в світі, в якому вона шукає свою сутність, конструює своє майбутнє, здійснюючи життєвий

вибір. Дослідники вважають, що екзистенціалізм став «одним з найвпливовіших і продуктивніших культурогенних факторів доби (середини ХХ століття – Л. Н.), він визначав інтелектуально-духовні пошуки широких кіл інтелігенції, мав неабиякий вплив на літературу, літературознавство, мистецтво тощо» [7, с. 1212]. Таке органічне зрощення, синтез філософії та літератури спостерігаємо в творчості французьких письменників А. Камю, Г. Марселя, Ж. П. Сартра. В українській літературі екзистенційність художнього мислення притаманна Є. Плужнику, В. Підмогильному, І. Багряному, Т. Осьмачці, В. Барці, також визначальною стала в ліриці В. Стуса, І. Світличного та ін. Митців-екзистенціалістів єднає прагнення пізнати й відтворити людину, способи її існування в світі, умови можливої екзистенції, шляхи її становлення, самоствердження чи падіння в філософському осмисленні, розмірковуючи над феноменом людського буття в усьому різноманітті повсякденного життєвого досвіду.

Наступним кроком має стати обговорення проблемних питань за художнім твором. На цьому етапі вчитель систематизує заздалегідь підготовлені питання учнів, ставить свої, пропонує знайти на них відповідь, спонукаючи до роздумів. Оскільки В. Підмогильний змалював людину на естетичних засадах неореалізму та екзистенціалізму, що важливо усвідомити старшокласникам в процесі аналізу роману, акцентуємо увагу на екзистенції Степана Радченка. Логічно було б упорядкувати питання таким чином, щоб були висвітлені взаємодії головного героя з містом; з жінками; з літераторами та критиками.

Пропонуємо орієнтовні блоки питань (табл. 1):

Таблиця 1

Блоки питань до характеристики літературних героїв роману В. Підмогильного «Місто»

Степан і місто	Степан і його жінки	Степан і коло літераторів
1. Хто він – цей енергійний сільський юнак, який приїхав до Києва? 2. У нього є мета в житті? Вона змінюється під час перебування в місті? 3. Як Степан відчуває життя? Чи змінюються його світловідчуття? Чому він самотній у натовпі? 5. Степан підкорив місто, чи став його жертвою?	1. Який шлях само-ствердження долає Степан? 2. Яку роль відіграють жінки в житті Степана? 3. Чи щасливий Степан, хоча б з однією із них? 4. Він здатен любити? 5. Чим скінчиться остання любовна пригода Радченка й чи остання вона?	1. Степанові вдалося реалізувати свій емоційний та творчий потенціал? 2. До чого він прагне? Яке значення для нього має кар'єра? 3. Чому Степан не має друзів? 4. Степан Радченко – соцреаліст чи модерніст?

За кожним блоком питань учні готуються зробити висновки, працюючи в творчих групах. Звернемо увагу старшокласників на те, що більшість поставлених питань стосуються особистості з її екзистенційними пошуками й не мають однозначної відповіді в романі. Автор лишає їх незавершеними, відкритими, як і сюжет, змушуючи читача самого розмірковувати й обирати із множини варіантів.

На наступному етапі уроку потрібно зробити деякі узагальнення щодо роману «Місто» як класичного зразка літературного екзистенціалізму. Пропонуємо наступні питання для бесіди:

Яким постає світ в уявленні Степана Радченка?

Як почувається у такому світі Степан Радченко та інші герої роману?

Як головний герой намагається протистояти абсурдності світу? Який шлях за філософією екзистенціалізму він обирає: смерть, бунт, творчість?

За допомогою яких художніх засобів відтворено в романі переживання Степана, становлення його особистості?

Хто з головних героїв не міг подолати розпач від розбіжності, яка виникла між очікуваним і дійсним? Чи був вихід зі складного становища?

Які філософські проблеми постають у романі «Місто»?

Систематизуємо складну теоретичну інформацію за питаннями: «Які екзистенційні категорії актуалізовано в творі? За допомогою яких художніх засобів?» (табл. 2).

Систематизація теоретичної інформації про екзистенційні категорії за твором В. Підмогильного «Місто»

Уявлення про світ та людину	Завдання мистецтва, засоби поетики
<p>Відправною точкою осмислення буття є людина та її існування. Світ сприймається як абсурд, ніщо. Несумісність прагнень і очікувань з дійсністю є причиною розчарувань людини. Її внутрішньому стану притаманні: страх, відчай, самотність, самоза-глибленість, страждання. «Закинутість» людини у світ реальності повсякчас вимагає від неї вибору поведінки. Людина має свободу вибирати.</p>	<p>Завдання митців – пізнання особистості, яка шукає свою сутність, скептично сприймаючи себе і навколишній світ. Пошук справжніх причин трагічної невлаштованості людського життя. У літературі постають проблеми: сенсу життя, свободи вибору, співвідношення раціонального та ірраціонального, почуттів та розуму, інтелекту. Теми творів стосуються пошуків людини, її становлення, самоідентифікації, самоствердження, екзистенційного вибору, боротьби. Письменники зображують неоднозначних «героїв-екзистентів», сповнених суперечностей. Вони перебувають у постійному пошуку, змагаючись із обставинами. Це живі люди із своїм добром і злом, мізерністю і величчю, які долають самотність, відчуження, страх. Актуалізуються конфлікти між дріб'язковістю і гідністю людини, між дійсним і вдаваним. Вагома роль іронії, самоіронії, скептицизму.</p>

Висновки. Відзначимо, що межі екзистенціалізму як художньо-естетичної системи є досить розмитими, а зарахування до одного з «ізмів» окремих митців – дискусійним. Цю тезу пропонуємо використати для дискусії в кінці вивчення монографічної теми. Продовженням уроку – екзистенційного пошуку має стати під час виконання домашнього завдання філософування учнів на теми: «Кар'єрний шлях Степана Радченка – це поступ?»; «Київ – місто відкритих можливостей, здобутків чи втрат». Саме так, думаємо, старшокласники зможуть усвідомити глибокі філософські істини людського існування, а разом з тим розширити естетичний досвід прочитання екзистенціальних літературних творів новим для них літературознавчим інструментарієм.

Урок – екзистенційний пошук є одним із серії

мистецьких уроків дослідження художнього твору як стильового явища. **Подальшого дослідження** потребують уроки вивчення футуризму, сюрреалізму, постмодернізму.

 Список використаних джерел

1. Аббаньяно, Н. Философия и свобода // Н. Аббаньяно. Структура экзистенции. Введение в экзистенциализм. Позитивный экзистенциализм и другие работы : пер. с итал. – СПб : Алетейя, 1998. – С. 19–28.
2. Екзистенціалізм. Екзистенція // Літературознавча енциклопедія: У 2 т. / авт.-уклад. Ю. І. Ковалів. – Київ : ВЦ «Академія», 2007. – Т. 1. – С. 316–318.
3. Мовчан, Р. В. Український модернізм 1920-х: портрет в історичному інтер'єрі : [моногр.] / Р. В. Мовчан. – Київ : ВД «Стилос», 2008. – 544 с.
4. Підмогильний, В. П. Оповідання. Повість. Романи / Вступ. ст., упоряд. і приміт. В. О. Мельника. – Київ : Наук. думка, 1991. – 800 с.
5. Степанидин, Б. І. Викладання української літератури в школі / Б. І. Степанишин. – Київ : РВЦ «Проза», 1995. – 256 с.
6. Токань, Г. Л. Методика викладання української літератури в старшій школі: екзистенціально-діалогічна концепція / Г. Л. Токмань. – Київ : Міленіум, 2002. – 320 с.
7. Тузова, Т. М. Екзистенціалізм. Екзистенція / Т. М. Тузова // Новейший философский словарь: 3-е изд., испр. – Москва : Книжный дом, 2003. – С. 1212–1216.

Дата надходження до редакції авторського оригіналу : 21.12.2015

Неживая Л. Л. Урок – экзистенциальный поиск (на примере изучения романа В. Подмогильного «Город»).

A Автор характеризует методическую модель изучения литературного экзистенциализма на примере изучения романа В. Подмогильного «Город».

Ключевые слова: литературный экзистенциализм, урок – экзистенциальный поиск, стилиевой анализ

Nezhiva L. L. The lesson as existential search (on the example of studying of V. Pidmohylny “City” novel)

S The author characterizes the alternative methodological model of literary existentialism studying on the example of V. Pidmohylny's novel «City» studing.

Key words: literary existentialism, lesson – existential search, stylish analysis.